

MIROSŁAW MICHALIK

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie
Zakład Neurolingwistyki

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9260-3014>

Lingwistyczne podstawy terapii logopedycznej osób niemownych i niemówiących

Linguistic Bases for the Logopaedic Therapy of People Who Lack Speech and People Who Do Not Speak

STRESZCZENIE

W artykule zarysowano problematykę językoznawczych i logopedycznych podstaw terapii osób niemownych i niemówiących z wykorzystaniem komunikacji alternatywnej i wspomagającej (AAC). Przyjmując metodologiczno-metodyczną perspektywę, odwołano się do teorii kompetencji lingwistycznej (językowej, komunikacyjnej i poznawczej), próbując dokonać jej adaptacji do potrzeb tworzącej się lingwistyki komunikacji alternatywnej i wspomagającej (AAC). Wyróżniono następujące parametry ogólne, służące zbudowaniu teorii lingwistyki AAC: kompetencja składniowa jako najważniejszy składnik kompetencji językowej, kompetencja fleksyjna jako gwarant gramatyczności wypowiedzi i realizacji konstrukcji składniowych, kompetencja leksykalna jako pomost między kompetencją językową, komunikacyjną a kulturową, cele i intencje nadawcy, proces rozumienia i odczytywania informacji przez uczestników aktu komunikacyjnego, skutki wypowiedzi powstające w odbiorcach, wpływy warunków zewnętrznych i kulturowych na rozumienie wypowiedzi, wiedza ogólna, kontekst, poznawanie świata, dokonywanie jego interpretacji, przekazywanie interpretacji innym, reguły kulturowe, wartości. Parametrem pomocniczym tworzonej teorii uczyniono niemowność i niemówienie.

Słowa kluczowe: kompetencja lingwistyczna, niemowność, niemówienie, terapia logopedyczna

SUMMARY

The article outlines the linguistic and logopaedic bases for the therapy of people who lack speech and people who do not speak, with the use of augmentative and alternative communication (AAC). From the methodological perspective, the author refers to the theory of linguistic competence (language, communicative, and cognitive) and tries to adapt it to the needs of the developing

linguistics of augmentative and alternative communication (AAC). The following general parameters have been distinguished for the creation of the theory of AAC linguistics: syntactic competence as the main element of language competence, flexional competence as prerequisite for proper grammar and sentence structure, lexical competence as a link between language, communicative, and cultural competences, the aims and intentions of the sender, the process of understanding and receiving information by the participants of the communicative act, the effects of the message on the receiver, the influence of the cultural and external conditions on the understanding of message, general knowledge, context, exploring and interpreting the world, conveying the interpretation to others, cultural rules and values. Non-speaking and speechlessness have been chosen as supportive parameters.

Key words: linguistic competence, speechlessness, non-speaking, logopaedic therapy

WPROWADZENIE

Ramę przedłożonego opracowania stanowić będzie z jednej strony metodologia lingwistyki stosowanej, głównie logopedii, z drugiej – refleksja na temat niemowności i niemówienia. W tę wyraźnie wyznaczoną przestrzeń da się wpisać rozwiązania metodyczne wynikające ze specyfiki komunikacji alternatywnej i wspomagającej, określanej jako AAC (*Augmentative and Alternative Communication*), nie stanowią one jednak dla nas głównego przedmiotu zainteresowania (por. np. Michalik, Przebinda 2017). Uściślając, artykuł jest przyczynkiem o charakterze metodologicznym, którego głównym zadaniem jest zaprojektowanie nowych metod, rozwiązań (por. Puzio, Ziółkowska 1998, 14). Praca, sytuując się po stronie opracowań metodologicznych, teoretycznych, fragmentami o charakterze koncepcyjnym, ma ułatwić myślenie o AAC oraz o zjawisku niemowności/niemówienia z perspektywy poziomu nauki, a nie rozwiązań praktycznych, które do tej pory dominowały w polskiej refleksji na temat terapeutycznej pomocy osobom, które jeszcze lub już nie mówią i źle w tym zakresie rokują¹.

Zaproponowany tok wywodu, ściśle wynikający z modelu myślenia o terapii osób niemownych i niemówiących, podkreśla punkt wyjścia, czyli lingwistyczno-logopedyczny stan refleksji naukowej, metodologicznej. Być może za sprawą właśnie takiego kierunku refleksji (od lingwistyki, logopedii lingwistycznej do AAC) z czasem powstanie nowa subdyscyplina w ramach lingwistyki stosowanej, którą roboczo nazwać można „lingwistyką komunikacji alternatywnej i wspomagającej (AAC)”. Nie należy tego wykluczyć, gdyż takie językoznawstwo z silnymi podstawami metodologicznymi wykorzystuje i rozwija zbiór uporządkowanych

¹ W literaturze anglojęzycznej spotkać można już zaawansowane metodologicznie prace nt. komunikacji alternatywnej i wspomagającej (Beukelman, Mirenda 2016; Light, McNaughton 2014; Soto, Zangari (red.), 2009). Jednak w przeciwieństwie do niniejszego opracowania wykorzystują one teorię kompetencji komunikacyjnej, a nie teorię zintegrowanej kompetencji lingwistycznej, której jedynie składową stanowi kompetencja komunikacyjna.

teoretycznie terminów (parametrów), które mogą/powinny być wykorzystywane w opisie nabywania i kształcenia przez osoby niemowne i niemówiące kompetencji lingwistycznej. Właśnie kompetencja lingwistyczna stanowi główny parametr teorii komunikacji alternatywnej i wspomagającej (AAC). Parametrem pomocniczym, wpisującym się mocno w teorię logopedii jako nauki o biologicznych uwarunkowaniach rozwoju i zaburzeń mowy, uczyniono niemówienie i niemowność (por. Michalik 2018).

NIEMOWNOŚĆ I NIEMÓWIENIE – DEFINIOWANIE POJĘĆ

Niemówienie to termin na gruncie logopedii niejednoznaczny, niewygodny, a m.in. przez to kontrowersyjny. Logopedzi, naukowo i zawodowo kształtowani przez myśl Leona Kaczmarka i Stanisława Grabiasa, których jest zdecydowana większość, ze zjawiskiem niemówienia przez długie lata spotykali się *de facto* tylko w przypadku mutyzmu i anartrii. Przy czym zjawisko pierwsze najczęściej wyłączali ze sfery swych aktywności, twierdząc, iż jest to problem psychologiczny oraz psychiatryczny (por. Skoczek 2015). Jednostce drugiej zwykle odmawiali racji terminologicznego bytu (por. Michalik 2012).

W lingwistyce z kolei niemówienie łączone jest najczęściej ze zjawiskiem milczenia, przemilczenia, pauzy (Śniatkowski 2002). Drugi z terminów, „niemowność” – jest w ogóle nieobecny w językoznawstwie i praktycznie – w dyskursie logopedycznym, chociaż przyjęcie perspektywy etymologicznej każe widzieć w nim zaprzeczenie rzeczownika odprzymiotnikowego *mowność*, który z kolei pochodzi od przymiotnika *mowny*, ang. *verbose, of speech* (Surowaniec 2012, 498)².

Rzeczownik *mowność* i przymiotnik *mowny* współtworzą pole semantyczne z rzeczownikiem *mowa*, a dziś definiowana jest ona w logopedii jako „zespół czynności, jakie przy udziale języka wykonuje człowiek, poznając rzeczywistość i przekazując jej interpretację innym uczestnikom życia społecznego” (Grabias 2001, 11; por. także Grabias 2015, 19). W związku z powyższym „niemownością” będącą antonimem rzeczownika odprzymiotnikowego *mowność*, pochodzącego od przymiotnika *mowny*, proponuję nazwać stan towarzyszący człowiekowi, w którym nie zachodzi układ czynności, jaki przy udziale języka wykonywany jest w celu poznawania rzeczywistości i przekazywania jej interpretacji innym uczestnikom życia społecznego.

W znaczeniu frazy: „przekazując [...] interpretację innym [...]”, znajdującej się w definiensie *mowy*, wpisany jest proces *mówienia*, które – za Renatą Grzegorzycową – rozumiem jako jednostkowy akt nadawczo-odbiorczy, w którym nadawca, chcąc przekazać odbiorcy pewną informację, wybiera z kodu językowe-

² *Verbose* – ‘mowny, wielosłowny, wielomówny, gadatliwy (o człowieku, rozwlekły’ (o stylu) (Surowaniec 2012: 333).

go odpowiednie słownictwo i struktury gramatyczne, uruchamia narządy mowne mające zrealizować formę wybranych jednostek językowych, w wyniku czego wysyła fale akustyczne do ucha odbiorcy, w którego narządach odbiorczych dokonuje się recepcja dźwięku i jego interpretacja mentalna (Grzegorzczkova 2007, 14). Nawiązując do lingwistycznej koncepcji mówienia autorstwa R. Grzegorzczkovej, można zaproponować następującą, wyrosłą z językoznawstwa definicję „niemówienia”: nadawca, (nie?)³ chcąc przekazać odbiorcy pewne informacje, nie wybiera z kodu językowego odpowiedniego słownictwa i struktur gramatycznych, nie uruchamia narządów mownych mających zrealizować formę wybranych jednostek językowych, w wyniku czego nie wysyła fal akustycznych do ucha odbiorcy, w którego narządach odbiorczych nie dokonuje się recepcja dźwięku i jego interpretacja mentalna (por. Grzegorzczkova 2007; Michalik 2017).

Mówienie ma węższy zakres znaczeniowy od *mowy*. W konsekwencji *niemowność* jest pojęciem nadrzędnym w stosunku do *niemówienia*. Jej zakres jest szerszy. Uogólniając: osoba niemowna (dotknięta niemownością) nie podejmuje zespołu czynności, jakie przy udziale języka wykonuje człowiek mówiący (mówienia), nie poznaje tym samym rzeczywistości na poziomie osób mownych, nie przekazuje także jej interpretacji (na skutek niemówienia) innym uczestnikom życia społecznego (por. Grabias 2001, 11).

Przywołując z kolei pojęcia: *langage, langue, parole* (Saussure de 2007; por. także Heinz 1978: 240), termin „niemowność” łączyć można ze zjawiskiem nazywanym *langage*, czyli całością działań językowych określonej społeczności mówiącej, a „niemówienie”, z racji jego jednostkowości, konkretności, „idiolektałności”, aktualności i fizyczności – z płaszczyzną *parole* (Grzegorzczkova 2007, 55; Heinz 1978, 240)⁴.

Reasumując: w świecie ludzi nieporozumiewających się werbalnie wyróżnić można *de facto* dwie grupy osób: 1. Dotknięte niemownością (niemownych), czyli nieposiadające mowy (w znaczeniu *langage*) i w związku z tym niepodejmujące zespołu czynności, jakie przy udziale języka wykonuje człowiek mówiący, niepoznające tym samym rzeczywistości na poziomie osób mownych i nieprzekazujące jej interpretacji innym uczestnikom życia społecznego; 2. Niemówiące, czyli posiadające system językowy (w znaczeniu *langue*), ale nieprzekazujące odbiorcy

³ Często nie można rozstrzygnąć, czy osoba niemówiąca chce (nie chce) przekazywać odbiorcy informację.

⁴ Przy obecnym stopniu zaawansowania refleksji metodologicznej trudno zaproponować termin łączący się z abstrakcyjnością, potencjalnością, psychicznością, społecznością i ograniczonością płaszczyzny *langue*. Zważywszy dodatkowo na fakt, iż nie ma dziś na świecie języka osób niemówiących w znaczeniu systemu znaków posiadającego wszystkie cechy istotne języków naturalnych (konwencjonalność, foniczność, dwustopniowość, dwuklasowość, abstrakcyjność, polisemiczność, uniwersalność) (Grzegorzczkova 2007, 22–33) oraz spełniającego większość funkcji (generatywną, kognitywną, socjalizującą, kulturotwórczą) (Łuczyński 2011, 17; 2015, 21), zadanie to jawi się jako niewykonalne (por. Michalik 2017).

informacji, niewybijające z kodu językowego (*langue*) odpowiedniego słownictwa i struktur gramatycznych, nieuruchamiające narządów mownych mających zrealizować formę wybranych jednostek językowych, w wyniku czego niewysyłające fal akustycznych do ucha odbiorcy, w którego narządach odbiorczych nie dokonuje się recepcja dźwięku i jego interpretacja mentalna.

KOMPETENCJA LINGWISTYCZNA JAKO RAMA METODOLOGICZNA DLA KOMUNIKACJI ALTERNATYWNEJ I WSPOMAGAJĄCEJ

Komunikacja alternatywna i wspomagająca (AAC), przynależąc do porządku metodyki i ciągle oczekując na rozwój swojej metodologii⁵, jest definiowana jako „wszelkie sposoby umożliwiające osobom ze złożonymi potrzebami komunikacyjnymi przekazywanie i odbieranie komunikatów. [Obejmuje – M.M.] procesy uzupełniające i/lub zastępujące naturalną mowę i/lub pismo w celu maksymalizowania umiejętności komunikacyjnych ich użytkowników, które są niezbędne do skutecznego porozumiewania się i społecznego funkcjonowania w codziennym życiu” (Grycman, Kaczmarek 2014, 347–348). Zbliżone ujęcie proponują także Stephen von Tetzchner oraz Harald Martinsen: „komunikacja wspomagająca i alternatywna, stosując niewerbalne sposoby porozumiewania się, stanowi dodatek bądź substytut mowy: komunikacja alternatywna znajduje zastosowanie, gdy osoba porozumiewa się bezpośrednio – twarzą w twarz – inaczej niż za pomocą mowy [...], komunikacja wspomagająca oznacza komunikację uzupełniającą lub wspierającą. Słowo »wspomagająca« podkreśla fakt, że interwencja z wykorzystaniem alternatywnych środków komunikacji ma dwoja-

⁵ Osadzając rozważania na temat metodyki, metodologii i metanauki na gruncie językoznawstwa, można za Ireneuszem Bobrowskim stwierdzić: „Teoria lingwistyczna (...) jest zbiorem zdań złożonych z dwóch podzbiorów: podzbioru wzajemnie powiązanych zdań o języku i podzbioru wzajemnie powiązanych zdań na temat podzbioru zdań o języku. Ten drugi zbiór jest umocowany w teorii teorii naukowych, tj. metateorii, czy szerzej – metanauce (...). Pierwszy zbiór mieści się w zbiorze racjonalnych zdań o rzeczywistość, czyli w zbiorze zdań naukowych bądź krótko – nauce” (Bobrowski 1993: 16). Rzeczywistością w naszym przypadku jest komunikowanie się osób niemownych i niemówiących, poziomem drugim (nauką) jest próba adaptacji teorii kompetencji lingwistycznej do potrzeb diagnozy i terapii w zakresie komunikacji osób niemówiących, poziomem metanauki z kolei będzie weryfikacjonistyczna ocena użyteczności ww. teorii, czyli zbiór zdań o zbiorze zdań (specyfikacji kompetencji lingwistycznej) o komunikowaniu się osób niemówiących. Patrząc pod innym kątem, można przyjąć, iż teoria kompetencji lingwistycznej nałożona pojęciowo na zjawisko niemówienia/nimowności to *metoda naukowa* pozwalająca na wyodrębnienie, poznanie i opis lingwistyki komunikacji alternatywnej i wspomagającej (AAC), z kolei przyjęty tok argumentacji posługujący się tworzeniem hipotez, analizą, analogią i dedukcją to sposób uzyskiwania materiału naukowego, czyli zabiegi bliskie pojęciu *metoda badań naukowych*. Obie eksplikacje pojęcia *metoda* wiążą się z procesem prowadzenia do określonego celu.

ki cel: wzmacniać i uzupełniać mowę oraz gwarantować zastępczy sposób porozumiewania się, gdy osoba nie zaczyna mówić” (Tetzchner, Martinsen 2002, 7).

Dążąc do zbudowania lingwistyczno-logopedycznych podstaw komunikacji alternatywnej i wspomagającej (AAC), w których ramą metodologiczną i głównym parametrem-terminem uczyniono pojęcie kompetencji lingwistycznej, wybierając jednocześnie jako parametr pomocniczy zjawiska niemówienia i niemowności, odwołano się do dedukcji jako metody naukowej. Definiując z kolei samą kompetencję lingwistyczną, przywołano stanowisko Teodozji Rittel, która twierdzi, iż jej składowymi są: wiedza gramatyczna, sprawność funkcjonalna i wiedza kulturowa rozumiana jako zdolność do uczestnictwa w kulturze (1994, 27). Jej podstawowymi składnikami są zatem: kompetencja językowa (gramatyczno-leksykalna), komunikacyjna (socjolingwistyczna, komunikatywna, pragmatyczna) i kulturowa, zwana często poznawczą (Rittel 1994, 27–28). Zaprezentowany sposób ujęcia kompetencji lingwistycznej jest niesprzeczny ze współczesnym logopedycznym stanowiskiem teoretycznym, w ramach którego uważa się, iż:

1. Język to komponent ludzkiego umysłu, który jest warunkowany tymi samymi procesami biologicznymi zachodzącymi w mózgu, które leżą u podstaw wszystkich ludzkich czynności umysłowych;
2. Język, będąc komponentem umysłu, umysł jednocześnie tworzy, narzucając procesom poznawczym strukturę pojęciową i przez to nadając kształt procesom przetwarzania wiedzy (Grabias 2001, 17).

Językoznawczo-logopedyczne ujęcie fenomenu kompetencji lingwistycznej służące zbudowaniu teorii i metodologii komunikacji alternatywnej i wspomagającej (AAC) pozwala na przyporządkowanie jej funkcji antropologiczno-biologicznej jako prymarnej (Prechtl 2007, 9)⁶. Wynika to z faktu, iż język w sytuacji niemówienia (niemowności) ma wymiar typowo ludzki (antropologizm), będąc efektem procesów biologicznych (determinizm) (por. Merleau-Ponty 1976).

KOMPETENCJA JĘZYKOWA A TEORIA KOMUNIKACJI ALTERNATYWNEJ I WSPOMAGAJĄCEJ (AAC)

Według twórcy teorii kompetencji językowej, Noama Chomsky’ego, oznacza ona wiedzę biologiczną idealnego mówcy-słuchacza, pozwalającą mu rozumieć i tworzyć zdania gramatyczne w swoim języku. Wiedza ta jest intuicyjna, implicytna i odnosi się do systemu językowego leżącego u podstaw działa-

⁶ Stanowisko to, wyrastające z filozoficznego zainteresowania człowiekiem jako istotą posiadającą język i rozumną, lokuje się obok rozważań ujmujących język w kategoriach (funkcjach): wyrazu ducha, zdolności do autorefleksji i zajmowania stanowiska, zdolności tworzenia symboli prowadzącej do odciążenia człowieka od nadmiaru bodźców (za: Prechtl 2007, 9).

nia językowego (1965: 63)⁷. Nie podejmując w tym miejscu szczegółowych analiz (por. Michalik 2018), sygnalizuję, iż jej kluczowymi składowymi z punktu widzenia refleksji na temat lingwistyki komunikacji alternatywnej i wspomagającej (AAC) mogą być: kompetencja składniowa jako najważniejszy składnik kompetencji językowej (gramatyczno-leksykalnej), kompetencja fleksyjna jako gwarant gramatyczności wypowiedzi i realizacji konstrukcji składniowych oraz kompetencja leksykalna jako pomost między kompetencją językową, komunikacyjną a kulturową. Z kolei najważniejsze parametry z niej się wywodzące i mające współtworzyć teorię lingwistyki komunikacji alternatywnej i wspomagającej (AAC) to: kompetencja gramatyczna pierwszego stopnia, moc subkompetencji i kompetencji przejściowej, moc płaszczyzny gramatycznej, semantycznej i pragmatycznej, system językowy jako realizator możliwości wykorzystywania kodu AAC, inkorporacja, sytuacja neutralna, kreatywność, język wewnętrzny „I” (*I-language*), gramatyka wewnętrzna „I”, syntaktyzacja, konstrukcja składniowa, konotacja, akomodacja, słownictwo konkretne, słownictwo konkretne i abstrakcyjne z opanowaniem centrum pola, słownik (leksykon) umysłowy, zakotwiczenie czasowników w słowniku umysłowym, minimalny zasób leksykalny języka, podstawowy zasób słów niezbędnych, podstawowy zasób rozbudowany, przekład międzykodowy, podporządkowanie komunikacyjności (por. Michalik 2018).

KOMPETENCJA KOMUNIKACYJNA JAKO NAJWAŻNIEJSZY KOMPONENT TEORII KOMUNIKACJI ALTERNATYWNEJ I WSPOMAGAJĄCEJ (AAC)

Teoria kompetencji komunikacyjnej, najistotniejsza z punktu widzenia procesów regulujących porozumiewanie się osób niemownych i niemówiących, wyrosła wprost ze sprzeciwu Johna Langshawa Austina wobec teorii kompetencji językowej N. Chomskiego. W ujęciu tego pierwszego język to część działania społecznego, na które składają się: cele i intencje nadawcy, procesy rozumienia i odczytywania informacji przez uczestników aktu komunikacyjnego, skutki wypowiedzi powstające w odbiorcach, a także wpływy warunków zewnętrznych i kulturowych na rozumienie wypowiedzi – aspekty komunikacyjno-psychologiczne mówienia (za: Grzegorzczkova 2007, 63; Paveau, Sarfati 2009, 245–246). Jednak początki badań nad kompetencją wychodzącą ponad gramatykę łączyć należy z nazwiskiem Della Hymesa – socjolingwisty amerykańskiego, którego zdaniem, podczas badania procesu komunikacji, należy odejść „od tego, co możliwe w naturze człowieka i gramatyce, do tego, co wykonalne i wykonywane” (Hymes 1980, 47).

⁷ Polskie wydanie ukazało się w 1982 r. pt. *Zagadnienia teorii składni*.

Logopedia rozumie ją za Grabiasem następująco: „kompetencja komunikacyjna – nabyta w procesie socjalizacji wiedza na temat wzorców zachowań interakcyjnych” (2012a, 29). Idąc z kolei dalej, można przyjąć, że kompetencja komunikacyjna jest częścią wiedzy językowej i stanowi system koordynacyjno-kontrolny w stosunku do zachowania językowego człowieka, tzn. do rozumienia i produkowania mowy, składającej się z wielu poziomów: od aktów mowy poprzez warianty językowe, dyskurs, do stylów osobistych w mówieniu (por. Kurcz 1995, 245–260). W duchu lingwistyki mentalnej należy natomiast dodać, iż „kompetencja komunikacyjna nie tylko umożliwi adekwatne do sytuacji społecznej użycie języka, ale i właściwą interpretację wypowiedzi” (Mazurkiewicz-Sokołowska 2010, 180).

Sygnalizując jedynie złożoność problematyki i główne tematy związane z kompetencją komunikacyjną mające współtworzyć teorię lingwistyki komunikacji alternatywnej i wspomagającej (AAC), do najważniejszych parametrów w jej obrębie zaliczyć należy: uniwersalne reguły interakcji komunikacyjnej, tj.: układ sytuacyjny, uczestnicy, tematy i cele konwersacji; cztery komponenty kompetencji, tj.: potencjał systemowy, wykonalność, występowanie, odpowiedniość; wypowiedź jako jednostka komunikacyjna, zdarzenie komunikacyjne; zdolność używania różnych systemów semiotycznych; zdolność do właściwej interpretacji wypowiedzi; społeczne sieci komunikacyjne, sytuacja językowa, domeny (klasy sytuacji); komunikatywność/niekomunikatywność, tj.: kontakt, który się rozpoczyna i kończy, kontakt wymuszony, kontakt w rzeczywistości wyobrazeniowej, wznawiany, okazjonalny, domniemany, dobrowolny, kontekstowy; konglomerat kodowy (wyspecjalizowany kod AAC do kodu języka ogólnego); illokucja, perlokucja; asertywy, dyrektywy, ekspresywy; bezpośrednie akty mowy; trzy rodzaje presupozycji: kontekstowa, konwencjonalna, kulturowa, zasada i maksymy konwersacji; kod ograniczony; komunikacyjne zachowania pozajęzykowe; komunikacja przedintencjonalna/intencjonalna; sprawności komunikacyjne: społeczna, sytuacyjna, pragmatyczna; parafrazowanie interkodowe, wspólna uwaga (por. Michalik 2018).

KOMPETENCJA KULTUROWA (POZNAWCZA) A DESKRYPCJA PROCESU KOMUNIKOWANIA SIĘ OSÓB NIEMOWNYCH I NIEMÓWIĄCYCH

W pracach prekursorskich kompetencję kulturową określano w logopedii mianem wiedzy na temat zjawisk rzeczywistości powstałej przy udziale języka. Jednocześnie podkreślano, iż bez jej zasobów komunikacja jest niemożliwa, a prymarną dla niej jest kompetencja językowa (por. Grabias 2001, 37). Zwracano już wtedy uwagę na obligatoryjność występowania pewnych sprawności biolo-

gicznych, bez których przyswojenie kompetencji kulturowej od grupy społecznej nie jest możliwe. Do sprawności biologicznych determinujących możliwość przyswojenia kompetencji lingwistycznej, w tym m.in. kulturowej, zaliczono: słuch fizyczny, słuch fonemowy, słuch muzyczny, mobilny mózg, wydolną pamięć, właściwie funkcjonujący obwodowy układ nerwowy, działające bez zarzutu układy kostne i mięśniowe (Grabias 2001, 38).

Rzeczony rozwój teorii logopedii przyniósł znaczeniowe zrównanie terminu „kompetencja kulturowa” z terminem „kompetencja poznawcza”. Od roku 2012 są one traktowane synonimicznie (por. Grabias 2012b, 52). Natomiast opracowania jeszcze nowsze kompetencję poznawczą łączą częściej z procesem diagnozy logopedycznej, natomiast termin „kompetencja kulturowa” jest wpisywany w układ procedur prognostyczno-terapeutycznych (por. np. Grabias 2012a, 58, 60)⁸. Trzeba wyraźnie podkreślić, iż ocena kompetencji poznawczej w dyskursie zaburzonym musi immanentnie zawierać odniesienia do stanów obserwowanych u osób pozostających w biologicznej i umysłowej normie, czyli takich, które są w stanie opanować kompetencję lingwistyczną na poziomie przybliżonym lub docelowym (por. Rittel 1994b, 33–34; Śniatkowski 2014, 35–36).

Do najważniejszych pojęć-parametrów wywodzących się z teorii kompetencji kulturowej (poznawczej), a kluczowych z punktu widzenia jej deskrypcji u osób niemówiących i użytecznych w budowanej lingwistycznej teorii komunikacji alternatywnej i wspomagającej zaliczyć należy: wiedzę ogólną, wiedzę na temat zjawisk rzeczywistości, kontekst, doświadczenie, mobilny mózg, nawyki, poznawanie świata, dokonywanie jego interpretacji, przekazywanie interpretacji innym, reguły kulturowe, wartości (por. Michalik 2018).

Jeśli przyjąć, iż „rzeczywistym przejawem osiągnięcia kompetencji językowej i komunikacyjnej jest kompetencja kulturowa” (Rittel, Rittel 2015, 80), ta ostatnia decyduje o stopniu i sposobie wykorzystania możliwości tych pierwszych (Rittel 2017, 21). Nie ma podstaw, by sądzić, iż prawidłowość ta nie dotyczy komunikacyjnego funkcjonowania osób niemownych i niemówiących.

PODSUMOWANIE

Z punktu widzenia tematu opracowania za najważniejszą składową kompetencji lingwistycznej uznać należy kompetencję komunikacyjną. W jej skład wchodzi najwięcej terminów wiążących się ściśle z teorią i metodyką postępowania

⁸ Przykładowo S. Grabias pisze: „Pozostając w [...] perspektywie wyznaczonej relacją wypowiedzi mówiącego do jego możliwości biologicznych, badacz może: oceniać kompetencję poznawczą (stan wiedzy o świecie i o sobie – jej zasób, strukturę, możliwości operowania segmentami wiedzy), sprawność w korzystaniu z [tej – M.M.] kompetencji w procesie budowania wypowiedzi (organizację treści, sposób werbalnej i niewerbalnej prezentacji); oceniać biologiczne przyczyny warunkujące stan ocenianej kompetencji [poznawczej – M.M.] [...]” (Grabias 2012a, 58).

terapeutycznego wdrażaną przez dział praktyki terapeutycznej określany mianem komunikacji alternatywnej i wspomagającej. Ponadto już w samym określeniu *Augmentative and Alternative Communication* (AAC) członem nadrzędnym jest komunikacja, nierozzerwalnie wpisana w pojęcie kompetencji komunikacyjnej. W logopedii i lingwistyce edukacyjnej za prymarną uchodzi kompetencja językowa (gramatyczno-leksykalna). Z punktu widzenia podjętych prób stworzenia teorii lingwistyki AAC inspirujące jest stwierdzenie T. Rittel: „Wprawdzie istnieje możliwość pojawienia się kompetencji komunikacyjnej niewerbalnej przed nabyciem kompetencji językowej werbalnej, to jednak naturalnym następstwem rozwoju języka staje się zdobywanie kompetencji komunikacyjnej, czyli właściwych działań językowych poprzez uprzednie opanowanie kompetencji językowej gramatyczno-leksykalnej” (1994, 29). Implikacje tej tezy są nie tylko teoretyczne, ale mogą posiadać również wymiar metodyczny.

Wykorzystanie treści wiążących się z wymienionymi parametrami wywodzącymi się ze składowych kompetencji lingwistycznej służyć ma z jednej strony unaukowiению stosowanych przez AAC rozwiązań praktycznych poprzez przeniesienie ich na poziom meta, z drugiej zaś – zwiększeniu efektywności postępowania terapeutycznego. Oczywiście ich wybór jest każdorazowo determinowany poziomem psychofizycznych umiejętności warunkujących stopień uczestnictwa w sytuacjach komunikacyjnych, momentem wystąpienia przyczyny wywołującej niemożność werbalnego porozumiewania się oraz – co kluczowe – stanem niemowności lub niemówienia, w stosunku do których mają być wykorzystane.

BIBLIOGRAFIA

- Beukelman D.R., Mirenda, P., 2016, *Augmentative & Alternative Communication. Supporting Children and Adults with Complex Communication Needs*, Baltimore.
- Bobrowski I., 1993, *Językoznawstwo racjonalne. Z zagadnień teorii językoznawczej i metodologii opisów gramatycznych*, Kraków.
- Chomsky N., 1965, *Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge, Massachusetts.
- Grabias S., 2001, *Perspektywy opisu zaburzeń mowy*, [w:] *Zaburzenia mowy*, red. S. Grabias, Lublin, s. 11–43.
- Grabias S., 2012a, *O ostrość refleksji naukowej. Przedmiot logopedii i procedury logopedycznego postępowania*, [w:] *Logopedia. Wybrane aspekty historii, teorii i praktyki*, red. S. Milewski, K. Kaczorowska-Bray, Gdańsk, s. 56–69.
- Grabias S., 2012b, *Teoria zaburzeń mowy. Perspektywy badań, typologie zaburzeń, procedury postępowania logopedycznego*, [w:] *Logopedia. Teoria zaburzeń mowy*, red. S. Grabias, M. Kurkowski, Lublin, s. 16–71.
- Grabias S., 2015, *Postępowanie logopedyczne. Standardy terapii*, [w:] *Logopedia. Standardy postępowania logopedycznego*, red. S. Grabias, J. Panasiuk, T. Woźniak, Lublin, s. 13–35.
- Grzegorzczkowska R., 2007, *Wstęp do językoznawstwa*, Warszawa.
- Grycman M., Kaczmarek B.B., 2014, *Podręczny słownik terminów AAC (komunikacji wspomagającej i alternatywnej)*, Kraków.

- Heinz A., 1978/1983, *Dzieje językoznawstwa w zarysie*, Warszawa.
- Hymes D., 1980, *Socjolingwistyka i etnografia mówienia*, [w:] *Język i społeczeństwo*, red. M. Głowiński, Warszawa, s. 41–82.
- Kurcz I., 1995, *Pamięć, uczenie się, język*, Warszawa.
- Light J., McNaughton D., 2014, *Communicative Competence for Individuals who require Augmentative and Alternative Communication: A New Definition for a New Era of Communication?*, „Augmentative and Alternative Communication”, 30(1), s. 1–18.
- Łuczynski E., 2011, *Rozgryzając tajniki mowy. Wiedza o języku polskim dla logopedów*, Gdańsk.
- Łuczynski E., 2015, *Wiedza o języku polskim dla logopedów*, Gdańsk.
- Mazurkiewicz-Sokołowska J., 2010, *Lingwistyka mentalna w zarysie. O zdolności językowej w ujęciu integrującym*, Kraków.
- Merleau-Ponty M., 1976, *Proza świata. Eseje o mowie*, Warszawa.
- Michalik M., 2012a, *Dyzartria i anartria w kontekście wieloaspektowej diagnozy różnicowej*, „Nowa Logopedia”, t. 3, *Diagnoza różnicowa zaburzeń komunikacji językowej*, red. M. Michalik, A. Siudak, Z. Orłowska-Popek, Kraków, s. 383–406.
- Michalik M., 2017, *Niemówienie i niemowność – treść i zakres pojęć*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis”, *Studia Logopaedica VI*, Kraków, s. 71–81.
- Michalik M., 2018, *Lingwistyczno-logopedyczne podstawy komunikacji alternatywnej i wspomagającej (AAC)*, Kraków.
- Michalik M., Przebinda E., 2017, *Kompetencja składniowa osób niemówiących*, [w:] *Studia logopedyczno-lingwistyczne. Księga jubileuszowa z okazji 70-lecia urodzin Profesora Edwarda Łuczynskiego*, red. S. Milewski, K. Kaczorowska-Bray, B. Kamińska, Gdańsk, s. 143–168.
- Paveau M.-A., Sarfati G.-E., 2009, *Wielkie teorie językoznawcze*, Kraków.
- Prechtel P., 2007, *Wprowadzenie do filozofii języka*, Kraków.
- Puzio A., Ziółkowska K., 1998, *Wybrane zagadnienia z metodyki pracy naukowej*, Katowice.
- Rittel T., 1994, *Podstawy lingwistyki edukacyjnej. Nabywanie i kształcenie języka*, Kraków.
- Rittel T., 2017, *Lingwistyka edukacyjna i dyskurs edukacyjny. Ujęcie lingwoedukacyjne*, Kraków.
- Rittel T., Rittel S.J., 2015, *Dyskurs edukacyjny. Zagadnienia – znaczenia – terminy. Wybór i opracowanie*, Kraków.
- Saussure F. de, 2007, *Kurs językoznawstwa ogólnego*, Warszawa.
- Skoczek A., 2015, *Mutyzm – zagadnienia teorii i praktyki*, Kraków.
- Soto G., Zangari C. (red.), 2009, *Practically Speaking. Language, Literacy, and Academic Development for Students with AAC Needs*, Baltimore.
- Surowaniec J., 2012, *Logopedyczny słownik angielsko-polski, polsko-angielski*, Kraków.
- Śniatkowski S., 2002, *Milczenie i pauza w gramatyce nadawcy i odbiorcy. Ujęcie lingwoedukacyjne*, Kraków.
- Śniatkowski S., 2014, *Usprawnianie komunikacji językowej w terapii logopedycznej i w ujęciu lingwistyki edukacyjnej*, [w:] *Synergia. Mowa – Edukacja – Terapia*, red. A. Hetman, M. Michalik, Jastrzębie-Zdrój – Kraków, s. 31–39.
- Tetzchner S., Martinsen H., 2002, *Wprowadzenie do wspomagających i alternatywnych sposobów porozumiewania się*, Warszawa.